

I Leven en werk van Ibn al-Akfānī

Hier wordt de lezer eerst een biografie van Ibn al-Akfānī aangeboden, die een resumé is van wat de betrekkelijk schaarse bronnen daarover zeggen. Dan volgen de bronnen zelf, zowel in Arabische versie, wanneer zij niet eerder zijn uitgegeven, als in Nederlandse vertaling.

Daarna volgt een lijst van de werken van Ibn al-Akfānī, voorzien van een korte samenvatting van de inhoud, voor zover zij in handschrift of druk bewaard zijn gebleven.

De *Iršād al-Qāṣid* zelf wordt in een volgend hoofdstuk nader behandeld.

Het leven van Ibn al-Akfānī. Een samenvatting van het bronnenmateriaal

Ibn al-Akfānī is geboren te Singār, in Noord-Irak, ten westen van Mosul. Zijn vader was rechter (*qāḍī*). Een oom van moederszijde is de (overigens onbekende) dichter Faḡr al-Dīn Ḥasan b. 'Alī b. Makzūm al-Singārī. Ibn al-Akfānī's geboortejaar is niet bekend, maar moet ca. 685/1286, of eerder, gesitueerd worden. Hij heeft, waarschijnlijk op jeugdige leeftijd, in Hamāt in Syrië lessen gevolgd in de metriek, logica en traditie, en mogelijk in andere disciplines, bij de historicus Ġamāl al-Dīn Ibn Wāṣil. De *Iršād al-Qāṣid* getuigt van een brede belangstelling en opleiding, maar nadere gegevens hierover ontbreken.

Zijn carrière heeft Ibn al-Akfānī gemaakt in Egypte. Daar was hij als arts werkzaam. Hij verwierf bekendheid en een zekere faam door zijn oogheelkunde, en zijn farmacologische kennis en bekwaamheid. Hij had een adviserende functie bij het Manṣūrī-ziekenhuis in Cairo voor wat betreft de aankoop van geneeskundige materialen, en hij had daar ook een aanstelling als arts, belast met de medische verzorging van de krankzinnigen. Hij had een reputatie van bijzondere genezingen, waarbij hij ook magische procédés toepaste. Hij had, getuigen de contemporaine berichten, grote kennis van de overige natuurwetenschappen, en voorts van de geometrie, de aritmetica, en van de verschillende filologische en theologische wetenschappen. Van zijn geschriften, die een veelheid van onderwerpen behandelen, zijn, behalve de *Iršād al-Qāṣid*, bijna alleen de medische en paramedische werken overgeleverd. Wat Ibn al-Akfānī in de *Iršād* naar voren brengt over die wetenschappen, waarover hij ook aparte werken heeft geschreven, is vaak niet erg indrukwekkend. Zijn

heeft nog een zijdelings belang, namelijk voor het vaststellen van de geboortedatum van Ibn al-Akfānī. Ibn Wāsil stierf, zoals gezegd, in 696/1298. Als Ibn al-Akfānī in dat jaar nog bij hem heeft gestudeerd moet hij toen waarschijnlijk niet jonger dan twaalf jaar zijn geweest. Als jongste geboortjaar van Ibn al-Akfānī kan dan ca. 685/1286 worden aangenomen. Bij zijn dood in 749/1348 zou hij dan minstens 63 lunaire jaren oud zijn geweest. Tevens volgt uit deze relatie met Ibn Wāsil, dat Ibn al-Akfānī tussen zijn verblijf in Singār, waar hij geboren is, en dat in Cairo, waar hij zijn levensbestemming gevonden heeft, nog enige tijd in Ḥamāt heeft verbleven, waar Ibn Wāsil doceerde na zijn terugkeer uit Sicilië.

In de *Iršād* noemt Ibn al-Akfānī een aantal boeken van zichzelf. In *Iršād* 565 de *Nuḡab al-Tā'ir min al-Baḥr al-Zākir*, een werk over *Koran-exegese*. In *Iršād* 615 de *Tuḥfat al-Muḥibb*, een algemene inleiding in de geneeskunde. In *Iršād* 624 de *Kašf al-Rayn fī Aḥwāl al-'Ayn*, een werk over oogheelkunde, de *Nihāyat al-Qaṣd fī Šinā'at al-Faṣd*, een verhandeling over het aderlaten, en de *Buḡyat al-Sā'il fī Iktišār al-Masā'il*, een compendium op de verzameling vragen en antwoorden van algemeen medische aard van Hunayn b. Ishāq. Die werken had hij dus waarschijnlijk al voltooid toen hij de *Iršād* schreef. Dit is de enige informatie over de chronologie van Ibn al-Akfānī's oeuvre, want de lijst achter in handschrift D is ongedateerd. Er moet echter steeds rekening gehouden worden met de mogelijkheid van latere toevoegingen door de auteur, hetgeen door de fragmentarische opbouw van de *Iršād* niet uitgesloten is. De titels van boeken die nog in de anonieme bewerking van de *Iršād*, *al-Durr al-Naẓīm* etc., worden genoemd, blijven hier buiten beschouwing. Deze worden behandeld in het hoofdstuk over de invloed van de *Iršād* op de latere encyclopedische literatuur, en ook in de lijst van werken van Ibn al-Akfānī in de tweede helft van dit hoofdstuk.

Uit sommige passages in de *Iršād* blijkt duidelijk dat Ibn al-Akfānī medicus was. Hij betreft met regelmaat de medische wetenschap als voorbeeld bij zijn betoog, of gebruikt daarin terminologie van medische oorsprong. Men zie bijvoorbeeld *Iršād* 16, 67, 78, 96, 212 en 243. Zijn opmerking over Joodse artsen (*Iršād* 96) duidt misschien op een medische controverse, en hetzelfde geldt mogelijk voor zijn opmerking over het verminderde aanzien van de artsenstand (*Iršād* 203). Nadere gegevens hierover ontbreken echter.

Meer details over leven en werk van Ibn al-Akfānī zijn bewaard

gebleven door zijn vriendschappelijke relatie met zijn jongere tijdgenoot al-Šafadī.

Ibn al-Akfānī en Šalāḥ al-Dīn al-Šafadī

Het enige ons bekende eigentijdse verslag over leven en werk van Ibn al-Akfānī is in verschillende versies te vinden in het biografische oeuvre van Šalāḥ al-Dīn Kalīl b. Aybak al-Šafadī¹. Deze veelzijdige en nauwgezette geleerde schreef onder meer drie, elkaar deels overlappende, werken van biografische opzet, waarin Ibn al-Akfānī een vermelding heeft gekregen. Deze zijn:

1. *Al-Wāfī bi-al-Wafayāt*, al-Šafadī's grote, algemene biografische woordenboek. Ibn al-Akfānī wordt genoemd als nr. 275. Hieronder volgt een vertaling van deze biografie².

2. *A'yān al-'Aṣr wa-A'wān al-Naṣr*, een biografisch woordenboek van tijdgenoten. Vele van de biografieën uit de *A'yān* zijn in vergelijking tot de tekst van de *Wāfī* vaak enigszins intiëmer van toon. Deze tekst is niet uitgegeven. Hieronder volgt de editie en de vertaling van Ibn al-Akfānī's biografie volgens de *A'yān*, op basis van het Berlijnse handschrift³. Dit handschrift is betrekkelijk laat gecopieerd, namelijk op 12 Dū al-Ḥiġġa 933/1527, maar het maakt een betrouwbare indruk: het is duidelijk geschreven en er zijn nogal wat correcties uitgevoerd op rasuur. Al met al duidt dit op nauwgezet collatiewerk door de kopiist. Het Berlijnse handschrift bevat niet de gehele tekst van de *A'yān*, maar Ibn al-Akfānī's biografie staat er onverkort in. Een complete tekst van de *A'yān* wordt bewaard in het hs. Istanbul, Atıf Efendi 1809⁴. De regels 17-30 van f. 118b van het Berlijnse handschrift van de *A'yān* bevatten de tekst die al-Šafadī ook in zijn *Alḥān al-Sawāġi'* geeft. De grote mate van overeenkomst tussen deze beide handschriften is een aanwijzing dat het Berlijnse handschrift van de *A'yān*, ondanks zijn geringere ouderdom, een betrouwbare tekst geeft van de correspondentie, en daarom ook, mogen we aannemen, van de biografie van Ibn al-Akfānī.

1 St. 764/1363, vgl. *GAL* G II, 31.

2 Al-Šafadī 1949, pp. 25-27.

3 We. 298 (Ahlwardt 1887-99, nr. 9864), ff. 117b, regel 28 - 118b, regel 30.

4 *Defter Kütüphanesi Atıf Efendi* (Istanbul 1310/1892-3), p. 106. Deze collectie wordt thans in de Süleymaniye bibliotheek bewaard.

3. *Alhān al-Sawāḡī' bayn al-Bādī' wa-al-Murāḡī'*. Dit is een verzameling brieven van en aan al-Şafadī, in poëzie en rijmproza. Al-Şafadī heeft tegen het eind van zijn leven zijn brieven alfabetisch op naam van ontvanger en/of afzender gerangschikt. Het Berlijnse handschrift van de *Alhān*¹ is al-Şafadī's werkexemplaar. Een microfilm van het handschrift is in Leiden². Het boek, dat nu gebonden is in twee delen, is duidelijk onvoltooid, zoals blijkt uit de onbeschreven bladzijden en delen van bladzijden, die kennelijk bestemd waren voor teksten waarover al-Şafadī nog niet kon beschikken op het moment dat hij schreef. In de onderstaande vertaling is aan de varianten van het Berlijnse handschrift van de *Alhān* meestal de voorkeur gegeven boven de lezingen van het Berlijnse handschrift van de *A'yān*.

Hieronder volgt de biografie van Ibn al-Akfānī volgens al-Şafadī, eerst vertaald uit de *Wāfī* en vervolgens geëditeerd en vertaald uit het Berlijnse handschrift van de *A'yān*, met opgave van de varianten uit de *Alhān*, voor zoveel als de teksten elkaar overlappen. Deze stand van zaken illustreert hoezeer de biografische werken van al-Şafadī onderling samenhangen, en hoe problemen van lezing en interpretatie in de ene versie kunnen worden opgelost met behulp van de andere tekst.

Ibn al-Akfānī's biografie volgens al-Şafadī's al-Wāfī bi-al-Wafayāt

Nr. 275. Ibn al-Akfānī, *al-ḥakīm* Şams al-Dīn Muḥammad b. Ibrāhīm b. Sā'id Şams al-Dīn Abū 'Abdallāh al-Anşārī, bekend als Ibn al-Akfānī, al-Sinḡārī van geboorte en oorsprong, Egyptenaar van woonplaats. Een eminent geleerde. Hij verenigde alle soorten van wetenschappen in zich en blonk uit in de filosofische wetenschappen (*ulūm al-ḥikma*), in het bijzonder in de wiskunde, want hij was een *imām* in de astronomie, de geometrie en de aritmetica. Daarover heeft hij nuttige werken en geschriften op zijn naam staan. Ik heb bij hem een goed stuk van het boek van Euclides gelezen. Hij placht de problemen die zich voordeden bij wat ik bij hem las zonder enige moeite op te lossen, alsof hij het zich visueel voorstelde. Als ik een figuur begon te maken, begon hij ook, nam de discussie over, greep de liniaal en tekende de figuur en de letters in het zand op het schrijfbord en gaf er zijn mening over in heldere

¹ We 150/151 (Ahlwardt 1887/99, nr. 8631)

² Film A 460/361.

bewoordingen, alsof die figuur het enige was waar hij iets van wist. Ik heb bij hem gelezen een inleiding tot het samenstellen van magische vierkanten en daar gaf hij mij een uitstekende uitleg bij. Ik heb ook bij hem gelezen het begin van de *Işārāt* en hij loste de problemen van de commentaar van Naşīr al-Dīn al-Tūsī¹ op met schitterende formuleringen en briljante verwijzingen. Wanneer ik hem ook maar iets vroeg aangaande de filosofie, zoals de logica, de natuurwetenschap, de wiskunde en de metafysica, gaf hij mij het beste antwoord, alsof hij zich de gehele vorige nacht in juist dat probleem had verdiept. Wat betreft de medische wetenschap, daarin was hij de *imām* van zijn tijd. Het grootste deel van zijn medicijnkunst bestond uit het gebruik van de bijzondere eigenschappen en de enkelvoudige medicijnen, waarmee hij de zieken ging opzoeken. Niemand kende deze medicijnen, want hij veranderde de samenstelling en het uiterlijk ervan, opdat deze niet bekend werden. Hij had wonderbaarlijke successen in zijn behandeling op zijn naam staan. Wat betreft de filosofie, daarin was hij onvergelijkbaar. Hij begreep de woordspelingen ervan, en had een intuïtief gevoel voor de moeilijke plaatsen ervan. Hij had anecdotes, gebeurtenissen en sterfdata van mensen geheel en al en in grote hoeveelheid paraat. [p.26] Van poëzie had hij zeer veel in zijn geheugen, van de klassieke Arabische poëzie en ook de poëzie van de post-klassieken, de modernen en de lateren. Over de filologie heeft hij boeken geschreven. Hij kende de filologie en de stijltheorie goed. Ik heb nooit een verstand als het zijne gezien, en nooit bij iemand anders meegemaakt de wijze waarop het in helderheid en snelheid en zonder enige aarzeling tot ontbranding kwam. Bij alle mensen die ik heb meegemaakt heb ik nooit een juister en helderder verstand gezien dan het zijne. Wat betreft zijn heldere en beknopte wijze van uitdrukken die vrij was van overbodigheden, iets dergelijks heb ik nooit gezien. De *şayḡ* Faḥ al-Dīn Ibn Sayyid al-Nās² heeft gezegd: 'Nooit heb ik iemand gezien die op zo'n beknopte wijze uitdrukking gaf aan wat in zijn innerlijke was, als hij.' Einde citaat. Nooit heb ik een aangenamer mens gezien dan hem, nooit heb ik een humoristischer voordracht meegemaakt dan de zijne, en nooit iemand die belezener was over de toestanden van de mensen, hun biografieën en hun gebeurtenissen, zowel van de vroegere generaties als van zijn tijdgenoten. Wat betreft de

¹ St. 672/1274, vgl. *GAL* G I, 508

² St. 734/1334, vgl. *GAL* G II, 71

ontwikkelingen in het Oosten en de recente gebeurtenissen van de Tataren in hun land, in de tijd dat deze plaats grepen, wat betreft deze leek het wel alsof de boodschappers naar hem kwamen en de officiële missiven¹ aan hem werden voorgelezen, zodat ik van hem hoorde wat ik niet op de kanselarij te weten kwam. Wat betreft magische formules en amuletten, daarvan bewaarde hij een grote hoeveelheid. Hij bezat grote vaardigheid in de magie en de talismans en wat dies meer zij. Van zijn geschriften heb ik bij hem gelezen: de *Iršād al-Qāšid ilā Asnā al-Maqāšid*, en de *Lubāb fī al-Ḥisāb*, en de *Nuḡab al-Ḍakā'ir fī Ma'rifat al-Ġawāhir*, en de *Ġunyat al-Labīb 'inda Ġaybat al-Ṭabīb*. Tot de boeken van hem die ik niet bij hem heb gelezen behoort het boek *Kašf al-Rayn fī Amrād al-'Ayn*. Hij heeft ook poëzie gemaakt en uit hetgeen hij voor zichzelf heeft geschreven heeft hij mij deze regels geciteerd:

'Ik heb mij verbaasd om de man die de alchemie afwijst in zijn medicijnkunst, hij heeft iets afschuwelijks voortgebracht. Hij werpt koper op het oog en verandert het in een oogwenk, zoals het witte zilver.'

Hij had opsmuk in zijn huis en zijn kleding. Hij bereed kostbare paarden en droeg luxueuze kleren. Later beperkte hij zich hierin, bereed geen paarden meer en nam zich voor niemand meer te behandelen, behalve in zijn huis, of in het ziekenhuis of op straat. Hij had grote bedrevenheid in de kennis van goederen in natura, zoals edele stenen, textiel, werktuigen, en van de soorten van kruiden en dieren. Wat het Maṣūrī-ziekenhuis in Cairo nodig had werd pas gekocht en kwam het ziekenhuis pas in nadat het hem getoond was. Als hij zijn toestemming gaf kocht de intendant het, en als hij zijn toestemming niet gaf, kocht deze het beslist niet. Dit duidde op een grote belezenheid en een perfecte ervaring, want het [p.27] ziekenhuis wil alles hebben dat er maar bestaat van hetgeen betrekking heeft op de medicijnkunst, de oogheekunde, de chirurgie en dergelijke. Wat betreft de kennis omtrent slaven, zowel mannelijke slaven als slavinnen, daarin had hij het laatste woord. Ik heb gezien dat enthousiaste beoefenaars van de alchemie bij hem kwamen en hem vertelden wat er mislukt was bij hun werkzaamheden, en dat hij hen dan

¹ *mulattaḥāt*. Vgl. Dozy 1877: 81, s.v.

in de goede richting stuurde en hen op de verbetering van deze mislukking wees. Ik heb nooit gezien dat hij in enige verworvenheid vervolmaking behoefde, behalve dat zijn kennis van de Arabische grammatica zwak was en dat zijn handschrift zwakker was dan de zieken in zijn ziekenhuis. Ondanks dat bezat hij de gave van het woord en een goede kennis van de grondregels van *al-kaṭṭ al-mansūb* en de discussie daarover. Hij stierf, God hebbe zijn ziel, in de pestepidemie in Egypte in het jaar zevenhonderd negenenveertig en ik voelde verdriet om zijn verlies. God hebbe zijn ziel.

Ibn al-Akfānī's biografie volgens al-Ṣafadī's A'yān al-'Aṣr wa-A'wān al-Naṣr¹ met de varianten uit al-Ṣafadī's Alḥān al-Sawāḡi' bayn al-Bādi' wa-al-Murāḡi'². Arabische tekst.

[f. 117b]

ابن الاكفاني محمد بن ابراهيم بن ساعد الشيخ الامام الفريد المحقق النحرير الفاضل الحكيم شمس الدين ابو عبد الله الانصاري السنجاري الاصل والمولد المصري الدار والوفاة المعروف بابن الاكفاني كان فاضلا قد برع في علوم الحكمة وجمع أشتات العلوم من غيرها بما له من الهمة لو راه الرئيس لكانت اليه اشارته وبه صح شفاؤه وتمت نجاته ولم يكن قانونه يطرب ولا حكمته المشرقية مما يأتي بالفوائد فيغرب ولو عاصره النصير الطوسي لما بنى الرصد وكف من طول باعه في التصنيف واقتصر واقتصد ولم يعد الناس متوسطاته في المبادئ وعلم انه ما ظفر بهبة من الهيئة الى يوم التنادى ولو مايله بطلميوس [f. 118a] لما وضع اسطرلابا ولم يدر مجلس المجسطى ولم يجد له فيه طلاها ولو ناظره الخونجي لما اجلسه على خوانه وعلم ان منطقه في كشف الاسرار مدر طه بيانه هذا الى توسع في علم الادب على كثرة فنونه واتساع مجره لملاعب نونه وفهم نكته ودقائقه وتعرفه مجازاته وحقائقه واستحضار كثير من وقائع العرب وأيامها وتواريخ الاعيان واحكامها اجتمعت به فكنت ارى العجائب واسير في فضا غرائبه على متون الصبا والجنائب اخذت عنه فوائد من الرياضي وملاط بقطر علومه حياضي ولم ار مثل مهارته

¹ Hs. Berlijn We. 298 (Ahlwardt 1887-99, nr. 9864), ff. 117b, 28 - 118b, 30.

² Hs. Berlijn We. 150 (Ahlwardt 1887-99, nr. 8630), deel I, ff. 33a-b.

ولا لطف اشارته فكنت احق بقول ابي الطيب :

من مبلغ الاعراب اني بعدها * شاهدت رسطاليس والاسكندرا

ولقيت كل العالمين كانما * رد الاله نفوسهم والاعصرا

ولم يزل الشيخ على حاله الى ان اندرج ابن الاكفاني في الاكفان وتحقق معنى قوله تعالى كل من عليها فان وتوفي رحمه الله تعالى في سنة تسع واربعين وسبع مائة بالقاهرة في طاعون مصر تعجيزا من الله لما يعرفه وينفقه من حاصل علومه وتصرفه كان هذا الشيخ شمس الدين قد برع في علوم الحكمة وتفرد باتقان الرياضي فانه كان اماما في الهندسة والحساب والهيئة وله في ذلك تصانيف واطراف مفيدة قرأت عليه قطعة جيدة من كتاب اوقليدس وكان يحل لي فيه ما اقراه عليه بلا كلفة كانه ممثّل بين عينيه فاذا ابتدأت في الشكل شرع هو يسرد باقي الكلام سردا واخذ الميل ووضع الشكل وحروفه في الرمل على التخت وعبر عنه بعبارة جزلة فصيحة بيّنة واضحة كانه ما يعرف شيئا غير ذلك الشكل وقرات عليه مقدمة في وضع الافاق فشرحها في احسن شرح وقرات عليه اول الاشارات فكان يحل شرح نصير الدين الطوسي باجل عبارة واجلى اشارة وما سألته عن شيء في وقت من الاوقات عما يتعلق بعلوم الحكمة من المنطق والطبيعي والرياضي والالهي واجاب باحسن جواب كانه كان في بارحته يطالع تلك المسئلة طول الليل وقرات عليه رسالة الاستبصار فيما يدرك بالابصار وهو كتاب صغير في علم المناظر تصنيف الشيخ شهاب الدين القرافي الاصولي المالكي فحل كلامه واخذه في اشيء واما الطب فانه كان امام عصره وغالب طبه بخوام ومفردات ياتي بها الى المريض وما يعرفها احد لانه يغير كيفيتها وصورتها حتى لا تعلم وله اصابات غريبة في علاجه واما الادب فكان فيه فريدا يفهم نكته وينوق غوامضه ويستحضر من الاخبار والوقائع والوفيات للناس قاطبة جملة كبيرة ويحفظ من الشعر شيئا كثيرا الى الغاية للعرب والمولدين والمحدثين والمتأخرين والعصريين وله في الادب تصانيف وكان يعرف العروض والبديع جيدا وما رايت مثل ذهنه يتوقد نكاه بسرعة ما لها روية وما رايت فيمن رايت اصح ذهنًا منه ولا اذكى واما عباراته الفصيحة الموجزة الخالية من الفضول فما رايت مثلها قال لي شيخنا الحافظ فتح الدين ما رايت من يعبر عما في ضميره بعبارة موجزة مثله انتهى ولم ار امتع منه ولا افكه من محاضرتة ولا اكثر اطلاعا منه على احوال الناس وتراجمهم ووقائعهم ممن تقدم وممن

عاصره واما احوال الشرق ومتجددات التتار في بلادهم في اوقاتها فكانما كانت القصاد تجي اله والملطفات تتلى عليه بحيث انني كنت اسمع منه ما لم اطلع عليه في ديوان الانشاء عند كاتب السر واما الرقى والعزائم فيحفظ منها جملا كثيرة ويسرد سردا وله اليد الطولى في الروحانيات والطلاسم واخراج الخبايا وما يدخل في هذا الباب وله اليد الطولى والباع المديد في معرفة الاصناف ومن الجواهر والقماش والالات وانواع العقاقير والحيوانات وما يحتاج اليه البيمارستان المنصوري لا يشتري شيء ولا يدخل البيمارستان الا بعد عرضه عليه فان اجازه اشتراه الناظر وان لم يجزه لم يشتر البتة وهذا اطلاع كثير ومعرفة تامة فان البيمارستان يريد كلما في الوجود مما يدخل في الطب والكحل والجراح والترابيق وغير ذلك واما معرفة الرقيق من الممالك والجواري فاليه المال في ذلك ورايت المولعون بالصنعة يحضرون اليه ويذكرون له ما وقع لهم من الخلل في اثناء ذلك [ص ١١٨ ب] العمل فيرشدهم الى الصواب ويدلهم على اصلاح ذلك الفساد ولم ار شيئا يعوزه من كمال ادواته الا ان عربيته كانت ضعيفة وخطه اضعف من مرضى مارستانه ومع ذلك فله كلام حسن ومعرفة جيدة بأصول الخط المنسوب والكلام على ذلك وانشدني من لفظه لنفسه

ولقد عجبت لعاكس للكيميا * في ظنه قد جاء بالشنعاء

يلقى على العين النحاس يحيلها * في لمحة كالفضة البيضاء

وقرات عليه من تصانيفه ارشاد القاصد الى اسنى المقاصد عودا على بد ومن هذا المصنف يعرف قدره وكتبت عليه

لقد وضع الشيخ تصنيفه * ولكن على زاهرات النجوم

جلى كل فضل بمراته * ففيها نطالع كل العلوم

وقرات عليه اللباب في علم الحساب وكتاب نخب الذخائر في معرفة الجواهر وكتاب غنية اللبيب عند غيبة الطبيب وقد جوده ومما لم اقراه عليه من تصانيفه بل اجازه لي كتاب كشف اليرين في امراض العين وتالمت لفقده لما بلغتني وفاته رحمه الله تعالى وكان له تجمل زائد في بيته وفي ملبوسه ومركوبه من الخيول المنسوبة والبزة الفاخرة ثم انه

اقتصر الخيل والى على نفسه ان لا يطب احدا الا ان جاءه الى بيته او في الطريق او في
البيمارستان وامتتع من التوجه الى بيت احد وكان مرصدا لتركيب الترياق في كل سنة
بالبيمارستان المنصوري وله في كل تركيبه مبلغ ستمائة درهم ولما باشر الامير جمال
الدين نائب الكرك نظر البيمارستان اعجبه كثيرا واضعف معلومه لانه كان ستين درهما
فجعله مائة وعشرين درهما وكان يعطيه الذهب من عنده خارجا عن الجامكية المقررة له
وكان من اطباء البيمارستان ومن نصيبه فيه مداواة الممرورين ولما بلغتني وفاته قلت انا
فيه

من الطاعون قلبي في انقلاب * فان لكل من يلقاه فاني
ولما مات شمس الدين نادى * كفاني فقد الاكفاني كفاني

Vanaf hier is de tekst van al-Şafādī's *A'yān* ook aanwezig in de *Alḥān al-Sawāḡī*. De varianten volgens het Berlijnse handschrift van de *Alḥān* worden hieronder gegeven.

وكنت قد كتبت انا اليه من الرحبة¹

امولاي شمس الدين قد كنت اولا * تحل محل النور في العين بالامس
فلا بدع ان يسود يومي وليلتي * وقد حجبت عيناي عن طلعة الشمس

فكتب هو الجواب الي عن ذلك

طبيبك في مصر مريض من الجوى * وقد قص منه بالبعاد جناحه
فيا من لدى سقم تمكن داؤه * وافسده مذ غاب عنه صلاحه

ا محمد بن ابراهيم بن ساعد الانصارى السنجارى الحكيم الفاضل الاديب
الامام المحقق المفنن شمس الدين ابن الشيخ برهان الدين المعروف بابن
الاكفاني
كتبت الهه من الرحبة المحروسة في سنة ثلثين وسبعمانه

وكتبت انا اليه ايضا من الرحبة¹

سلام فض من مسك ختاماً * وفتق زهره منه كماما
ووصف محبة وحفاظ ود * وشوق سل في كبدي حساما
وكم لي في النسيم اليك شكوى * اضمنها² اشتياقي والغراما
وكم فيها تحيات لطاف * حكمت انفاسها ريح الخزامى
تجانس فعل اجفاني وقلبي * فتلك همت وهذا فيك هاما
فنازل القلب ليس لها خمود * ودمع العين قد فاق الغماما
واما الحال لست اطيل فيها * شروحا مل سامعها الكلاما
بليت بعكس امالي وظني * وحظ عنده تنسى الظلاما
وعيش ضاق فاتسعت همومي * وكان فراق مولانا تماما³

يقبل الارض⁴ وينهى بعد ولا⁵ اتسم برقه وارتسم برقه وشوق منح طرفه القريح لنة
الهجوع ووحشة علمت جفنه كيف يذرى⁶ الدموع واسف خيم بين المنحنى من الضلوع
ووجد يشب له جمر⁷ الفواد كلما اضاء البرق للموع وورد⁸ المثال العالي فقبل⁹ كل
حرف منه الفا وصاغ¹⁰ لجيده وراسه واذنه عقدا وتاجا وشنفا يا له من افق فضل كلما
غاب بدر اطلع شمسوا وبحر ادب ان اعطى سائله لولوا رطبا قذف بعده درا نفيسا وغادة
فضح الغزالة نورها وتحية فضح قلائد العقيان منثورها

وغريبة¹¹ تونس الاداب وحشتها * فما تم¹² على سمع فترتحل

1 [الرحبة] المحروسة

2 اضمننا

3 ختاماً

4 بالارض

5 ولاء

6 تجرى

7 نار

8 وروود

9 فضل

10 [وصاغ] منه

11 غريبة

12

Ibn al-Akfānī's biografie volgens al-Ṣafadī's A'yān al-'Aṣr wa-A'wān al-Naṣr. Vertaling

Ibn al-Akfānī. Muḥammad b. Ibrāhīm b. Sā'id, de *ṣayk*, de onvergelykbare *imām*, de ervaren en eminente geleerde, *al-ḥakīm* Šams al-Dīn Abū 'Abdallāh al-Anṣārī, al-Singārī van oorsprong en geboorte, Egyptenaar van woonplaats en sterfplaats, bekend als Ibn al-Akfānī. Hij was een eminent geleerde. Hij blonk uit in de filosofische wetenschappen (*ulūm al-ḥikma*) en verenigde verschillende soorten van andere wetenschappen in zich door zijn belangstelling. Als de *ra'īs*¹ hem had gezien, zou zijn 'Verwijzing' [*Išāra*] naar hem zijn geweest en zou zijn 'Genezing' [*Šifā'*] door hem correct zijn geweest en zou zijn 'Redding' [*Naḡāt*] voltooid zijn geweest, en zou zijn *Qānūn* geen muziek hebben gemaakt en zou de 'Oosterse Wijsheid' [*al-Ḥikma al-Mašriqiyya*] geen informatie gegeven hebben en vervolgens in het Westen onder zijn gegaan. Als al-Naṣīr al-Ṭūsī² zijn tijdgenoot was geweest zou hij geen observatorium hebben gebouwd en zou hij zich op een afstand gehouden hebben door zijn grote vermogen in het schrijven, en zou hij zich beperkt hebben en zou hij kariger geweest zijn, en zouden de mensen zijn geschriften van middelgrote omvang (*mutawassiṭāt*) niet bij de beginselen herhalen en zou hij geweten hebben dat hij niet overwon door een geschenk van de astronomie tot aan de Dag van de Opstanding. Als Baṭlamiyūs hem had meegemaakt zou hij geen astrolabium hebben vervaardigd en zou hij de grip [*maḡass*] op de *Almagest* niet gehad hebben en zou hij voor dat boek geen studenten gehad hebben. Als al-Kunaḡī³ met hem gediscuteerd zou hebben zou hij hem niet hebben doen zitten op zijn tafel [*kuwān*], en zou hij geweten hebben dat zijn logica in de *Kašf al-Asrār* vergeefs was geweest bij zijn uitleg.⁴ Ibn al-Akfānī hield zich uitgebreid bezig met de wetenschap van de filologie, met de veelheid van haar disciplines, en hij wijdde zich aan de

1 Ibn Sīnā, st. 428/1037, vgl. *GAL G I*, 452

2 St. 672/1274, vgl. *GAL G I*, 508

3 St. 646/1249, vgl. *GAL G I*, 463

4 Dit is typisch voor de stijl van de *taqrīz*. Vgl. ook het fragment van al-Qalqaṣandī in mijn hoofdstuk over de invloed van de *Iršād al-Qāsid* op de latere encyclopedische literatuur. Een andere voorbeeld wordt gegeven in Rosenthal 1981

verbreding van haar bedding bij de speelplaatsen van haar vissen, en met het begrijpen van de pointes en subtiliteiten van deze wetenschap, en met de studie van de metaforen en realiteiten, en het paraat hebben van veel van de gebeurtenissen en feiten van de Arabieren en van de geschiedenissen van de notabelen en de regels die daarop van toepassing zijn. Ik heb met hem verkeer en zag wonderbaarlijke dingen en reisde in de ruimte van zijn verbazingwekkende zaken via de oostenwind en de zuidenwinden. Ik leerde van hem nuttige feiten van de wiskunde en mijn bassins werden gevuld door de druppel van zijn wetenschappen. Zoiets als zijn uitdrukkingwijze zag ik nooit, en evenmin zo'n subtiële manier van aanduiding. Op mij was waarlijk van toepassing het woord van Abū al-Ṭayyib¹:

'Wie is degene die de Arabieren vertelt, dat ik, nadat ik afscheid van hen had genomen,

*Iemand als Aristoteles en Alexander heb gezien?'*²

*'Ik heb ieder der beide geleerden ontmoet, en het was alsof God hun levens en hun tijdperken terug had gegeven.'*³

Zo bleef de *ṣayk* als hij was, tot Ibn al-Akfānī werd opgenomen in de lijkwaden (*akfān*) en zo werd tot werkelijkheid de betekenis van Gods woord: 'Een ieder, die op haar is, zal vergaan.'⁴ Hij stierf, God de Allerhoogste hebbe zijn ziel, in het jaar zevenhonderd negenenveertig te Cairo, tijdens de pestepidemie in Egypte, hetgeen een verlies, aangedaan door God, is, vanwege hetgeen hij wist en gaf van de voorraden van zijn wetenschappen en zijn vruchtgebruik ervan. Deze *ṣayk* Šams al-Dīn blonk uit in de filosofische wetenschappen (*ulūm al-ḥikma*) en was uniek in de perfectie in de wiskunde, want hij was een *imām* in de geometrie, de aritmetica en de astronomie. Hij had daarover nuttige werken en geschriften op zijn naam staan. Ik heb bij hem een goed stuk van het boek van Euclides gelezen. Hij placht de problemen die zich voordeden bij wat ik bij hem las zonder enige moeite op te lossen, alsof hij het zich visueel voorstelde. Als ik een figuur begon te maken, begon hij ook, nam

1 Al Mutanabbī, st. 354/965, vgl. *GAL G I*, 86

2 Vgl. al Mutanabbī 1861, p. 738, regel 39.

3 Vgl. *ibid.*, p. 739, regel 42.

4 *Koran* I.V (26) 26.

de discussie over, greep de liniaal en tekende de figuur en de letters in het zand op het schrijfbord en gaf er zijn mening over in heldere bewoordingen, alsof die ene figuur de enige was waar hij iets van wist. Ik heb bij hem gelezen een inleiding tot het samenstellen van magische vierkanten en daar gaf hij een uitstekende uitleg bij. Ik heb ook bij hem gelezen het begin van de *Išārāt* en hij loste de problemen van de commentaar van Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī¹ op met schitterende bewoordingen en briljante verwijzingen. Wanneer ik hem ook maar iets vroeg aangaande de wetenschappen van de filosofie, zoals de logica, de natuurwetenschappen, de wiskunde en de metafysica, gaf hij mij het beste antwoord, alsof hij zich de gehele vorige nacht juist in dat probleem had verdiept. Ik heb bij hem gelezen de verhandeling, getiteld *al-Istibṣār fīmā yudraku bi-al-Abṣār*. Dit is een klein boek over de optica, geschreven door ṣayk Šihāb al-Dīn al-Qarāfī al-Uṣūlī al-Mālikī². Hij loste de problemen van zijn betoog op en had kritiek op hem wat betreft andere zaken. Wat betreft de medische wetenschap, daarin was hij de *imām* van zijn tijd. Het grootste deel van zijn medicijnkunst bestond uit het gebruiken van de bijzondere eigenschappen en de enkelvoudige medicijnen, waarmee hij de zieke bezocht. Niemand kende deze medicijnen, want hij veranderde de samenstelling en het uiterlijk ervan, opdat deze niet bekend werden. Hij had wonderbaarlijke successen in zijn behandeling op zijn naam staan. Wat betreft de filologie, daarin was hij onvergelijkbaar. Hij begreep de woordspelingen ervan en hij had een intuïtief gevoel voor de moeilijke plaatsen ervan. Hij had anecdotes, gebeurtenissen en sterfdata van mensen geheel en al, en in grote hoeveelheid paraat. Van poëzie had hij zeer veel in zijn geheugen, de klassieke Arabische poëzie en ook de poëzie van de post-klassieken, de moderneren, de lateren en de tijdgenoten. Over de filologie heeft hij boeken geschreven. Hij kende de metriek en de stijltheorie goed. Ik heb nooit een verstand als het zijne gezien, en nooit bij iemand anders meegemaakt de wijze waarop het in helderheid en snelheid en zonder enige aarzeling tot ontbranding kwam. Bij alle mensen die ik heb meegemaakt heb ik nooit een juister en helderder verstand gezien dan het zijne. Wat betreft zijn heldere en beknopte wijze van uitdrukken die vrij was van overbodigheden, iets dergelijks heb ik nooit gezien. Onze

¹ St. 672/1274, vgl. *GAL* G I, 508

² St. 684/1285, vgl. *GAL* G I, 385.

ṣayk, de *ḥāfiẓ* Faṭḥ al-Dīn¹ zei mij: 'Nooit heb ik iemand gezien die op zo'n beknopte wijze uitdrukking gaf aan wat in zijn innerlijk was, als hij.' Einde citaat. Nooit heb ik een aangenamer mens gezien dan hem, nooit heb ik een humoristischer voordracht meegemaakt dan de zijne, en nooit iemand die belezener was over de toestanden van de mensen, hun biografieën en hun gebeurtenissen, zowel van de vroege generaties als van zijn tijdgenoten. Wat betreft de ontwikkelingen in het Oosten en de recente gebeurtenissen bij de Tataren in hun land, in de tijd dat deze plaats grepen, het leek wel alsof de boodschappers naar hem kwamen en de officiële missiven aan hem werden voorgelezen, zodat ik van hem hoorde wat ik niet op de kanselarij, bij de secretaris, te weten kwam. Wat betreft magische formules en amuletten, daarvan bewaarde hij een grote hoeveelheid, en daarover wist hij uitgebreid te vertellen. Hij bezat grote vaardigheid in de magie, de talismans, het tevoorschijn brengen van verborgen zaken, en wat dies meer zij. Hij bezat grote vaardigheid en grote bedrevenheid in de kennis van de goederen in natura, en van edelstenen, textiel, werktuigen en de soorten van kruiden en dieren. Wat het Mansūrī-ziekenhuis in Cairo nodig had werd pas gekocht en kwam het ziekenhuis pas in nadat het hem getoond was. Als hij zijn toestemming gaf kocht de intendant het en als hij zijn toestemming niet gaf, kocht deze het beslist niet. Dit duidde op een grote belezenheid en perfecte kennis, want het ziekenhuis wil alles hebben wat er maar bestaat van hetgeen betrekking heeft op de medicijnkunst, de oogheelkunde, de chirurgie, de antidota en dergelijke. Wat betreft de kennis omtrent slaven, zowel mannelijke slaven als slavinnen, daarin had hij het laatste woord. Ik heb gezien dat enthousiaste beoefenaars van de alchemie bij hem kwamen en hem vertelden wat er bij hun werkzaamheden was mislukt, en dat hij hen dan in de goede richting stuurde en hen op de verbetering van deze mislukking wees. Ik heb nooit gezien dat hij in enige verworvenheid een vervolmaking behoefde, behalve dat zijn kennis van de Arabische grammatica zwak was, en dat zijn handschrift zwakker was dan de zieken in zijn ziekenhuis. Ondanks dat bezat hij de gave van het woord en een goede kennis van de grondregels van *al-ḳaṭṭ al-mansūb* en de discussie daarover.

Uit hetgeen hij voor zichzelf heeft geschreven, heeft hij mij deze regels geciteerd:

¹ Ibn Sayyid al-Nās, st. 734/1334, vgl. *GAL* G II, 71.

'Ik heb mij verbaasd om de man die de alchemie afwijst in zijn gedachten, hij heeft iets afschuwelijks voortgebracht.

Hij werpt koper op het oog en verandert het in een oogwenk, zoals het witte zilver.'

Van zijn geschriften heb ik bij hem gelezen de *Iršād al-Qāṣid ilā Asnā al-Maqāṣid*, meerdere malen van begin tot einde. Door dit geschrift is zijn waarde bekend. Over dat boek heb ik geschreven:

De šayk heeft zijn boek geschreven, maar op de helderschijnende sterren schijnt iedere deugd in de spiegel die hij is, en daarin bestuderen wij alle wetenschappen.

Ik heb ook bij hem gelezen de *Lubāb fī 'ilm al-Ḥisāb*, en het boek *Nukab al-Ḍakā'ir fī Ma'rifat al-Ġawāhir*, en het boek *Ġunyat al-Labīb 'inda Ġaybat al-Ṭabīb*, en dit heeft hij nog verbeterd. Tot de boeken van hem die ik niet bij hem heb gelezen, maar waarover hij mij gemachtigd heeft behoort het boek *Kašf al-Rayn fī Amrāḍ al-'Ayn*.

Ik voelde verdriet om zijn verlies toen het bericht van zijn dood mij bereikte. God, de Allerhoogste, hebbe zijn ziel. Hij had overvloedige opsmuk in zijn huis en in zijn kleding. Hij bereed raspaarden en nam zich voor niemand meer te behandelen, tenzij deze naar hem toe kwam in zijn huis of op straat of in het ziekenhuis. En hij weigerde om zich te begeven naar iemands huis. Hij was de verschafter van de samenstelling van de antidota, ieder jaar in het Maṣūrī-ziekenhuis en hij ontving voor iedere door hem gemaakte samenstelling het bedrag van zeshonderd dirham. Toen de *amīr Ġamāl al-Dīn*, de gouverneur van al-Karak, het ziekenhuis kwam bezichtigen, vond hij dit prachtig en hij verdubbelde zijn salaris, want dit was zestig dirham en hij stelde het op honderdtwintig dirham, en hij gaf hem goud uit zijn bezit, nog bovenop de beloningen die voor hem waren vastgesteld. Hij behoorde tot de artsen van het ziekenhuis en tot zijn taak daar behoorde de behandeling van de krankzinnigen. Toen het bericht van zijn dood mij bereikte sprak ik de volgende dichtregels:

Door de pestepidemie is mijn hart in beroering en van iedereen die aan de ziekte lijdt is het hart vergankelijk.

Toen Šams al-Dīn stierf, riep het: 'Moge God mij beschermen [kafānī] tegen het verlies van al-Akfānī, moge Hij mij beschermen'

Vanuit al-Rahba schreef ik hem in het jaar zevenhonderd dertig:

'Mijn Heer Šams al-Dīn, u was de eerste, die de plaats van het licht innam in mijn oog, zo kort geleden.

Geen wonder dus dat mijn dag en mijn nacht verduisterd worden, en ik heb mijn ogen afgeschermd tegen het opgaan van de zon.

Hij schreef daarop ten antwoord:

Uw arts in Egypte is ziek van verdriet, en door de scheiding is zijn vleugel gekortwiekt.

Wee degene die in een toestand van ziekte gegrepen wordt door deze kwaal, en daardoor te gronde wordt gericht, vanaf het ogenblik dat zijn welzijn van hem verdwenen is.

Ik schreef hem ook vanuit het welbewaarde al-Rahba:

Een groet heeft een verzegeling van muskusparfum geopend, en heeft de bloemen ervan in een bloesemdek uitgespreid.

De beschrijving van liefde en de herinnering aan vriendschap en passie hebben een zwaard dat in mijn lever stak weggenomen.

En hoevele toch zijn mijn klachten tot u in de frisse bries, en hoezeer heeft passie en verlangen ons vermagerd.

En hoevele liefdevolle wensen zijn daarin. Hun adem leek op de geur van lavendel.

De daad van mijn oogleden en die van mijn hart zijn van dezelfde soort, eerstgenoemde zijn aandachtig en laatstgenoemde maakt zich bezorgd om u.

Het vuur van het hart wordt niet gedoofd en de traan uit het oog is boven de wolken uitgestegen.

Wat betreft deze toestand, daarover zal ik niet geven lange commentaren waardoor degene die ze aanhoort zich maar verveelt.

Ik heb rampspoed ondervonden door de tegenslag in mijn verwachtingen en mijn vermoeden, en een lot zo erg dat u daarbij vergeleken de duisternis vergeet.

En een leven dat beklemmend is, zodat mijn zorgen zich nog vermeerderden en de scheiding van onze heer was volledig.

Hem aanvaardt de aarde en zijn leven eindigt na een vriendschap die

gekenmerkt werd door een sterke band, en die haar sporen heeft achtergelaten op het perkament. En een passie die zijn heldere blik het genot van de sluimering verbood. En een gevoel van verlorenheid dat zijn ooglid leerde hoe de tranen vloeien. En een gevoel van spijt dat zich bevindt tussen de ronding van de ribben. En een gevoel van liefde dat bij hem het vuur van het hart doet branden telkens wanneer de stralende bliksemflits oplicht. De verschijning van het ideaalbeeld en dit aanvaardde [?] iedere letter van hem in de vorm van een *alif*, en vormde ervan voor zijn hals en zijn hoofd en zijn oor een ketting en een kroon en een oorring. O, welk een horizon van deugd is hij. Telkens wanneer de volle maan ondergaat, doet hij zonnen opgaan. En welk een zee van cultuur is hij. Als hij een zoeker een nog vochtige parel schenkt, werpt deze vervolgens een kostbare parel weg. En een jonge vrouw die de zonnescijf met haar licht omwikkelt, en een sterrebeeld waarvan het snoer van verre schittert als kettingen van gedegen goud.

*Iets bijzonders waarvan de eenzaamheid de cultuur gezelschap houdt. Waarom passeert het aan het gehoor en gaat het op reis?*¹

De conversatie van Ibn al-Akfānī

In de biografische notities door al-Şafadī wordt Ibn al-Akfānī's conversatie geprezen. Zijn veelzijdigheid wordt daar geroemd, zijn uitstekende stijl van spreken, en ook zijn geestigheid. Alweer door de goede zorgen van zijn vriend al-Şafadī is althans iets hiervan aan ons overgeleverd. In het handschrift A van de editie van de *Irşād* zijn twee mondelinge toevoegingen van Ibn al-Akfānī aan zijn eigen tekst via al-Şafadī bewaard gebleven, en wel naar aanleiding van passages in *Irşād* 345 (een lexicologische notitie) en *Irşād* 488 (een notitie over het aantal geboden en verboden dat in de *Tora* is vervat, met een ezelsbrug voor het onthouden van die aantallen). In het handschrift D van de editie is deze laatste toevoeging in verkorte vorm in de tekst van de

¹ De interpretatie van het deel van al-Şafadī's tekst dat ook in de *Alhān al-Sawāġi'* staat is onzeker.

Irşād terecht gekomen.¹ Een rijkere oogst aan opmerkingen van Ibn al-Akfānī is binnen te halen uit al-Şafadī's commentaar op al-Ṭuġrā'ī's *Lāmiyyat al-'Aġam*, getiteld *al-Ġayl al-Musaġġam fī Şarḥ Lāmiyyat al-'Aġam*. Deze commentaar behandelt, naar aanleiding van al-Ṭuġrā'ī's ode, een veelheid van onderwerpen, en zou zelf encyclopedisch genoemd kunnen worden, ware het niet dat de enige ordening van het daarin vervatte materiaal geschiedt via vrije associatie op de inhoud van de verzen van al-Ṭuġrā'ī.

In de volgorde van voorkomen in deze commentaar² volgen hier Ibn al-Akfānī's opmerkingen:

Deel I:

- p. 8, 17-25. Anecdote over een schijnexecutie van al-Ṭuġrā'ī, met overlevering van vier regels poëzie die al-Ṭuġrā'ī daarbij gesproken zou hebben.
- p. 10, 3-10. Mededeling over de doelstelling van de alchemie. Deze passage is later geciteerd door Ḥāġġī Kalīfa, en gedeeltelijk vertaald door J. von Hammer.³ p. 30, 22-25. Een opmerking over de Griekse metriek, waarbij Ibn al-Akfānī stelt dat het niet onmogelijk is dat de Griekse theorie hierover al-Ḳalīl b. Aḥmad tot hulp is geweest bij het formuleren van zijn theorie over de Arabische metriek.
- p. 50, 1-6. Een anecdote, met *isnād*, over het stellen van een diagnose door het raden naar en het noemen van de geliefde van de patiënt.
- p. 56, 1-4. Mededeling, met *isnād*, over de aard van het materiaal dat *samand* genoemd wordt.
- p. 56, 6-11. Mededeling van Ibn al-Akfānī, uit eigen observatie, eveneens over *samand*.
- p. 56, 11-26. Mededeling over de eigenschappen van een bepaalde kleurstof.
- p. 85, 18-27. Verklaring van het feit dat scheelheid de dingen dubbel doet zien.
- p. 87, 4-7. Een mededeling van al-Şafadī dat hij het boek over de optica, getiteld *al-Istibşār fīmā tudrikuhu al-Abşār*, door zekere Şihāb

¹ Zie voor de tekst van deze toevoegingen het kritisch apparaat bij de editie.

² Al-Şafadī 1888.

³ Ḥāġġī Kalīfa 1835 58, V, pp. 273-4. Von Hammer 1804, p. 516.

al-Dīn al-'Irāqī [sic], bij Ibn al-Akfānī heeft gelezen en gecopieerd.¹ p. 106, 1-5. Anecdote over twee *ṣūfī ṣayks*.

p. 106, 9-15. Overlevering door Ibn al-Akfānī van vier regels uit een *qasida tā'iyya* door zijn oom van moederszijde, Fakr al-Dīn Ḥasan b. 'Alī b. Makzūn al-Singārī, in het metrum van Ibn al-Fāriḍ's *tā'iyya*.

p. 109, 1-25. Anecdote over het maximum der mogelijkheden te verkrijgen door het veranderen van de volgorde van de woorden binnen een versregel:

... بيت يتفرع ألوف من الصور في تقديم ألفاظه وتأخيرها ...

Ibn al-Akfānī werd, toen hij nog maar kort in Cairo was, gevraagd naar: نهاية ما يمكن في البيت الواحد من وجوه العدد بتقديم الاجزاء وتأخيرها بعضها عن

... بعض

- pp. 145, 32-146,4. Mededelingen over de grootte van de hemelsferen.
- p. 169, 9-25. Opmerkingen over de *i'tidāl al-mizāg*. Deze passage komt niet voor in het hoofdstuk over medicijnkunst in de *Iršād* (610-628) en evenmin in het desbetreffende hoofdstuk van *al-Durr al-Nazīm* (hs Leiden Or. 958 (42), ff. 226b,3 - 228a,16).

Deel II:

- p. 53, 11-26. Mededeling over een methode om in slechts vijf vermenigvuldigingen de som van het aantal graankorrels te berekenen op de 64 velden van het schaakbord, waarbij wordt verlangd dat op het eerste veld één korrel wordt neergelegd, en op de volgende velden telkens het dubbele van het aantal dat op het voorafgaande veld ligt.
- p. 169, 19-29. Mededeling over de reden waarom het hart links in het lichaam is gesitueerd.

Biografieën van Ibn al-Akfānī in latere geschriften

Beschrijvingen van leven en werk van Ibn al-Akfānī zijn in verschillende

¹ Vgl. hierover ook al-Šafadī, *A'yān al-'Aṣr* (hs Berlijn We. 298 (Ahlwardt 1887-99, nr. 9864), f. 118a), waar de titel iets anders geschreven wordt, en de naam van de auteur correct is weergegeven: Šihāb al-Dīn al-Qarāfī al-Uṣūlī al-Mālikī.

latere biografische woordenboeken terecht gekomen. Hierin wordt echter nauwelijks iets toegevoegd aan de gegevens van al-Šafadī. Kennelijk waren deze de enige voorhanden bron. De kroniek van Ibn Iyās¹ vermeldt voor het jaar 749/1348 het overlijden van Ibn al-Akfānī wel iets nieuws: 'In dat jaar, in de maand Šafar, overleed *al-rayyis al-ṭabīb Šams al-Dīn Muḥammad b. al-Akfānī*. Hij was zeer geleerd in de geneeskunde. Hij is degene op wie al-Mi'mār² een spotdicht heeft gemaakt, dat als volgt luidt:

Ibn al-Akfānī heeft een manier van genezen, maar ik vraag God om gezond te blijven.

Nog nooit is een zieke van hem opgestaan, tenzij op de Dag van de Opstanding.

Een andere dichter heeft de volgende regels gemaakt:

Wij hebben een arts wiens geneeswijze steeds de ziekte brengt naar wie hem opzoekt.

Hij heeft geen gebrek, behalve dat het middel dat hij verschaft³ zwaar valt voor wie het moet innemen.

Er wordt ook gezegd dat deze twee verzen gemaakt zijn over *al-rayyis Tāg al-Dīn al-Tabrīzī*.⁴

Als voorbeeld van de afhankelijkheid van de latere biografen van de gegevens van al-Šafadī volgt hier de Arabische tekst van Ibn al-Akfānī's biografie volgens het *Kitāb al-Muqaffā* van al-Maqrīzī, getranscribeerd uit diens eigen werkexemplaar.⁴

¹ Ibn Iyās 1975, p. 523. Een late bron, want Ibn Iyās stierf ca. 930/1524, vgl. *GAL G II*, 295; *S II*, 405.

² Hij is mogelijk Abū al-Zarā'if Ibrāhīm b. 'Alī b. Ibrāhīm al-Mi'mār al-Ḥā'ik al-Maṣrī, de Egyptische dichter die eveneens in het pestjaar 749/1348 stierf, vgl. *GAL G II*, 10; *S II*, 3.

³ *musahhaluhu*: zo gelezen door de editeur, maar de interpretatie *mushiluhu* (zijn laxermiddel) geeft ook betekenis.

⁴ Ahmad b. 'Alī al-Maqrīzī (st. 845/1442, vgl. *GAL G II*, 39), *K. al-Muqaffā*, hs Leiden Or. 1366a, ff. 38b-40a (f. 39 is blanco), vgl. Voorhoeve 1980, p. 240.

محمد بن ابراهيم بن ساعد شمس الدين ابو عبدالله الانصارى المعروف بابن الاكفاني السنجاري المولد والاصل المصرى الدار فاضل جمع اشتات العلوم وبرع في علوم الحكمة خصوصا الرياضي فانه امام في علم الهيئة والهندسة والحساب يحل اقليدس بلا كلفة كانما هو يمثل بين عينيه يعبر عنه بعبارة جزلة فصيحة بيينة واضحة كأنه لا يعرف شيا غيره ويحل شرح النصير الطوسي باجل عبارة وكان لا يسال عن شي في وقت من الاوقات بما يتعلق بالحكمة والمنطق والطبيعي والرياضي والالهي الا ويجيب باحسن جواب واما الطب فانه كان فيه امام عصره وغالب طبه بخواص ومفردات ياتي بها ولا يعرفها احد لانه كان يغير كيفيتها وصورتها حتى لا تعلم وكانت له اصابات غربية في علاجه واما الادب فانه فريد فيه يفهم نكته ويذوق غوامضه ويستحضر من الاخبار والوقايح والوفيات للناس قاطبة جملة كبيرة ويحفظ من الشعر شيا كثيرا الى الغاية من شعر العرب والمولدين والمحدثين والمتأخرين وله في الحكمة والادب عدة تصانيف ويعرف العروض والبديع جيدا قال الصلاح الصفدى وما رأيت مثل ذهنه يتوقد نكا بسرعة لها روية وما رأيت فيمن رأيت اصح ذهننا منه ولا انكى واما عبارته الفصيحة الموجزة الخالية من الفضول فما رأيت مثلها كان الشيخ فتح الدين بن سيد الناس يقول ما رأيت من يعبر عما في ضميره بعبارة موجزة مثله قال الصلاح ولم ار امتع منه ولا افكه من محاضراته ولا اكبر اطلاعا منه على احوال الناس وتراجمهم ووقايحهم ممن تقدم وممن عاصره واما احوال الشرق ومتجددات التتار في بلادهم في اوقاتها فكانما كانت القصاد تجي اليه والملطفات تتلى عليه بحيث اني كنت اسمع منه ما لم اطلع عليه في الديوان واما الرقى والعزائم فيحفظ منها جملا كثيرة وله اليد الطولى في الروحانيات والطلاسم وما يدخل في هذا الباب ومن مصنفاة ارشاد القاصد الى اسنى المقاصد وكتاب اللباب في علم الحساب ونخب الدخاير في معرفة الجواهر وغنية اللبيب عند غيبة الطبيب وكتاب كشف اليرين في امراض العين وله نظم منه قوله

ولقد عجبت لعاكس للكيميا * في طبه قد جا بالشعنا
يلقى على العين النحاس يحيلها * في لمحة كالفضة البيضاء

وكان له تجمل في بيته وملبسه ومركوبه من الخيل المسومة والبزة الفاخرة ثم انه اقتصر وترك الخيل والى على نفسه انه لا يطب احدا الا في بيته او في البيمارستان او في الطريق

وكانت له اليد الطولى في معرفة اصناف الجواهر والقماش وانواع العقاقير والحيوانات وما يحتاج اليه المارستان فلا يشتري له شي الا بعد عرضه عليه فان اجازه اشتراه الناظر والا رده واما معرفته بالرقيق من الممالك والجواري فكان اليه الرجوع في ذلك قال ورأيت المولعين بالصنعة يعني الكيميا يحضرون اليه ويذكرون له ما وقع لهم من الخلل في اثنا اعمالهم فيرشدهم الى الصواب ويدلهم على اصلاح ذلك الفساد ولم اره يعوز شيا من كمال الادوات غير ان عربيته ضعيفة وخطه اضعف من مرضى مارستانه ومع ذلك فله كلام حسن ومعرفة جيدة باصول الخط المنسوب والكلام على ذلك .

Ook Ibn al-Akfānī's biografieën in *al-Durar al-Kāmina*¹ van Ibn Ḥaḡar al-'Asqalānī (st. 852/1449, vgl. *GAL* G II, 67) en *al-Badr al-Tāli*² van al-Šawkānī (st. 1250/1834, vgl. *GAL* S II, 818) zijn direct of indirect op informatie van al-Šafadī gebaseerd en verschaffen geen nieuwe feiten.

Het werk van Ibn al-Akfānī: bronnen van de bibliografie

Hieronder volgen eerst enkele bronnen voor de bibliografie van het oeuvre van Ibn al-Akfānī. Van de bronnen 1 t/m 3 is de authenticiteit boven twijfel verheven. Bronnen 4 en 5 zijn afgeleid van nr. 3. Bron 6 is dubieus, omdat het auteurschap van *al-Durr al-Nazīm* zoveel vragen oproept. Bron 7 is een 11/17e eeuwse compilatie en slechts van indirect belang. Uit de vermelding van de titels in de *Kašf al-Zunūn* kan worden opgemaakt welke werken van Ibn al-Akfānī in de 11/17e eeuw nog een zekere verspreiding kenden. De bronnen 8-11 zijn alleen in zoverre van belang dat zij naar handschriftencatalogi verwijzen waarin werken van Ibn al-Akfānī worden beschreven. Met uitzondering van nr. 11 van de hiernavolgende lijst noemen zij echter geen werken van Ibn al-Akfānī die niet ook reeds in een eerdere bron zijn vermeld. Bron 12 is slechts van secundair belang, want deze is kennelijk gebaseerd op nrs. 4, 7 en 10. De mededeling in deze bron (p. 115), op gezag van 'Abbās al-'Azzāwī, dat Ibn al-Akfānī zich zou hebben bezig gehouden met spiritisme, hypnose en magnetisme is kennelijk gebaseerd op al-Šafadī's mededelingen over

¹ Ibn Ḥaḡar 1929 31, deel 3, pp. 279-280, nr. 744.

² Al-Šawkānī 1929, deel 2, pp. 79-80, nr. 388.

de belangstelling van Ibn al-Akfānī voor magische procédés.

1. De lijst achterin het hs D van deze editie van de *Iršād al-Qāṣid* (hs Jeruzalem, Dār al-Ḳaṭīb, f. 58a). Deze lijst bevat 21 titels. Zie voor een transcriptie van deze lijst het hoofdstuk over de handschriftelijke grondslag van de *Iršād al-Qāṣid*. Een reproductie van de lijst is opgenomen bij de facsimiles.

2. *Iršād al-Qāṣid ilā Asnā al-Maqāṣid*, door Ibn al-Akfānī. Verwezen wordt naar deze editie.

3. De biografische werken van Ṣalāḥ al-Dīn al-Ṣafadī: al-Ṣafadī 1949, II, p. 26; *A'yān*, hs Berlijn We. 298, f. 118b; *Alḥān*, hs Berlijn We. 150, deel I, f. 33a.

4. Ibn Ḥaḡar 1929-31, III, pp. 279-280 (nr. 744); Ibn Ḥaḡar 1966-70, III, pp. 366-7 (nr. 3264).

5. Al-Maqrīzī, *Kitāb al-Muqaffā*. Hs Leiden Or. 1366a, f. 40a.

6. *Kitāb al-Durr al-Naẓīm fī Aḥwāl al-'Ulūm wa-al-Ta'līm*. Geciteerd naar het Leidse hs Or. 958 (42). De toeschrijvingen uit deze bron zijn alle onzeker. Zie de discussie over het onzekere auteurschap van *al-Durr al-Naẓīm* in het hoofdstuk over de invloed van de *Iršād al-Qāṣid*.

7. Ḥāḡḡī Ḳalīfa 1835-58, Index, VII, p. 1216.

8. al-Ziriklī 1979, V, p. 299.

9. Kaḡḡāla 1957-61, VII, pp. 200-201.

10. GAL.

11. Ullmann 1970; Ullmann 1972.

12. A.-M. de St. Élie geeft in een aanhangsel van zijn editie van Ibn al-Akfānī's *Nuḡab al-Dakā'ir* (Ibn al-Akfānī 1939) een hoofdstuk, getiteld: *Ṣāḡib ḡadā al-Kitāb wa-Ṣay' min Tarḡamatih*. Hierin citeert hij uit een brief van 'Abbās al-'Azzāwī uit Baghdad (gedateerd 6.I.1939). De

biografische gegevens uit dit hoofdstuk, en deze brief, zijn kennelijk ontleend aan de bronnen 4, 7 en 10.

De bibliografie van de werken van Ibn al-Akfānī

De compleetheid van de hier volgende bibliografie is om verschillende redenen betrekkelijk.

Ten eerste is daar, alweer, de zeer onvolkomen staat van de Arabische bibliografie.

De tweede reden is dat ik niet in alle bestaande bibliografieën en handschriftencatalogi naar werken van Ibn al-Akfānī heb gezocht, gesteld al dat deze daar steeds als zodanig waren herkend. Ik heb slechts die titels genoteerd die ik tegen kwam bij mijn studie van *Iršād al-Qāṣid*. Toch geloof ik dat weinig authentieke titels van Ibn al-Akfānī nog aan mijn bibliografie zullen kunnen worden toegevoegd, omdat ik zo gelukkig was de lijst achter in hs D aan te treffen. De hier volgende bibliografie mag dus hoogstens als een eerste begin worden beschouwd, en zeker niet als een eindpunt.

Wat in deze bibliografie zo goed als geheel buiten beschouwing blijft is de reactie bij Ibn al-Akfānī's tijdgenoten, en bij de latere generaties, op zijn werk. Iets daarvan wordt duidelijk uit de citaten die al-Ṣafadī geeft (vgl. bibliografie, nrs. 16 en 18). Zulke citaten zullen ongetwijfeld in grote hoeveelheden kunnen worden gevonden¹. De gegevens van Shiloah 1979², Dols 1977³ en Müller 1980⁴ in hun thematische studies over resp. muziek, de zwarte dood en de slavenhandel wijzen al in die richting. Ook de invloed van Ibn al-Akfānī op 15e-eeuwse Egyptische geleerden als al-Munāwī (vgl. bibliografie, nr. 7) en al-'Ayntābī (vgl. bibliografie, nrs. 7 en 12) zou nog nader onderzocht moeten worden. Ik laat dit alles

1 Bijvoorbeeld in andere werken van al-Ṣafadī dan de strikt biografische, en mogelijk in werken van Faḡ al-Dīn Ibn Sayyid al-Nās.

2 Shiloah 1979, p. 54, met de vermelding van een citaat in al-'Āmilī's *al-Kaṣkūl*, en p. 240, met vermelding van een citaat in al-Qādirī's *Rāḡ al-Ġām fī Ṣaḡarat al-Anḡām*.

3 Dols 1977, p. 99, met vermelding van een citaat in Ibn Abī Ḥaḡāla's *Kitāb al-Ṭibb al-Masnūn fī Daf' al-Ṭā'ūn*. Een citaat uit Ibn al-Akfānī's *ḡunyat al-Labīb* komt voor in Ibn Abī Ḥaḡāla 1863, p. 11.

4 Müller 1980.

echter buiten het bestek vallen van deze studie over Ibn al-Akfānī's *Iršād al-Qāšid*.

Overzicht van de geschriften van Ibn al-Akfānī

De werken in onderstaande lijst zijn doorlopend genummerd van 1 t/m 49. Zij zijn tevens in vier groepen verdeeld, afhankelijk van hun authenticiteit en bekendheid.

Groep Ia (nrs. 1 t/m 19): Deze werken zijn met zekerheid aan Ibn al-Akfānī toe te schrijven, en van deze teksten zijn een of meer handschriften bewaard gebleven. Nrs. 7, 12 en 14 zijn latere commentaren of toevoegingen op het werk. Nr. 2 is een anonieme bewerking.

Groep Ib (nrs. 20 t/m 30): Deze werken zijn eveneens met zekerheid aan Ibn al-Akfānī toe te schrijven, maar hiervan zijn tot op heden geen handschriften bekend.

Groep IIa (nrs. 31 t/m 46): Dit zijn werken die geassocieerd zijn met Ibn al-Akfānī, maar waarschijnlijk niet door hem zijn geschreven. Het betreft hier meest werken, die de anonieme bewerker van *al-Durr al-Nazīm* (bibliografie, nr. 2) zegt te hebben geschreven of te willen schrijven.

Groep IIb (nrs. 47 t/m 49): Deze werken zijn ten onrechte op enigerlei wijze aan Ibn al-Akfānī toegeschreven. Het betreft hier drie teksten die samen met nr. 46 in een en dezelfde verzamelbundel staan.

I. Werken die met zekerheid aan Ibn al-Akfānī kunnen worden toegeschreven

a. werken die bewaard zijn gebleven, met eventuele commentaren en bewerkingen

- [1] *Iršād al-Qāšid ilā Asnā al-Maqāšid* (encyclopedie)
- [2] *al-Durr al-Nazīm fī Aḥwāl al-'Ulūm wa-al-Ta'lim* (encyclopedie)
- [3] *Buḡyat al-Sā'il fī Iktisār al-Masā'il* (medisch leerboek, vragen en antwoorden)
- [4] *Ġunyat al-Labīb 'inda Ġaybat al-Tabīb* (eerste hulp)
- [5] *Kašf al-Rayn fī Aḥwāl al-'Ayn* (oogheekunde)
- [6] *al-Taḡrīd min Kašf al-Rayn* (oogheekunde)
- [7] *Wiqāyat al-'Ayn bi-Šarḥ Taḡrīd Kašf al-Rayn*, commentaar op nr. 6 (oogheekunde)

- [8] *Nihāyat al-Qašd fī Šinā'at al-Fašd* (aderlaten)
- [9] *al-Awrāq fī Tahrīr Nusḡat al-Tiryāq al-Fārūq* (antidota?)
- [10] *Ikmāl al-Siyāsa fī 'Ilm al-Firāsa* (fysiognomie)
- [11] *al-Nazar wa-al-Taḥqīq fī Taqlīb al-Raqīq* (slavenkoop)
- [12] *al-Qawl al-Sadīd fī Iktiyār al-Imā' wa-al-'Abīd*, commentaar op nr. 11 (slavenkoop)
- [13] *Nuḡab al-Ḍakā'ir fī Ma'rifat al-Ġawāhir* (edelsteenkunde)
- [14] *Mulḥaq bi-Nuḡab al-Ḍakā'ir*, aanvulling op nr. 13 (edelsteenkunde)
- [15] *al-Lubāb fī al-Ḥisāb* (aritmetica)
- [16] Fragment(en) over alchemie (alchemie)
- [17] *Ādāb Šuḡbat al-Mulūk* (politiek)
- [18] Poëtische correspondentie (fragmenten) (poëzie)
- [19] *Lawāmi' al-Anwār fī Talkīš al-Adkār* (ethiek)

b. werken waarvan tot op heden geen handschrift bekend is

- [20] *Nuḡab al-Tā'ir min al-Baḥr al-Zākir* (koranexegese)
- [21] *Nihāyat al-Taysīr fī Qā'idat 'Ilm al-Tafsīr* (koranexegese)
- [22] *Muḡtašar al-Arbā'in li-al-Imām Faḡr al-Dīn* (theologie ?)
- [23] *Kifāyat al-Ḥussāb fī 'Ilm al-Ḥisāb* (aritmetica)
- [24] *al-Ta'līq 'alā Kašf al-Ḥaqā'iq li-al-Abḥarī* (filosofie ?)
- [25] *Talkīš al-Iṭnāb fī 'Amal al-Ušturlāb* (astrolabium)
- [26] *Rawḍat al-Alibbā' fī Išārāt al-Aṭibbā'* (artsenbiografie ?)
- [27] *Šarḥ 'alā Fuṣūl Buqrāt* (medische aforismen)
- [28] *Kitāb fī 'Ilm al-Nabḍ* (polsslag)
- [29] *al-Ḳulāša fī al-Ṭibb* (inleiding medicijnen)
- [30] *Tuḡfat al-Muḥibb fī 'Ilm al-Ṭibb* (inleiding medicijnen)

II Werken die met Ibn al-Akfānī's oeuvre worden geassocieerd

a. Werken die waarschijnlijk niet door Ibn al-Akfānī geschreven zijn

- [31] *Muḡtašar al-Ġāmi' al-Kabīr li-Ibn al-Aṭīr* (onderwerpen van de Traditie)
- [32] *Ziyādāt*, op nr. 31 (idem)
- [33] *Muḡtašar Kitāb li-Ibn Munqid* (stijlleer ?)
- [34] *Šarḥ Fawā'id al-Farū'id* (droomuitleg)
- [35] *Muḡtašar Masā'il al-Qašrānī* (astronomie)
- [36] *Mu'akkadāt 'alā al Muḡnī li-Ibn Hibintā* (astronomie)